

Вікторія БАРАНОВА,
*учитель української мови і літератури комунального
закладу «Городнянський ліцей №2»
Городнянської міської ради
Чернігівської області*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ: МЕТАФОРИЗАЦІЯ ОЙКОНІМІВ

Процес номінації почасти демонструє складні причинно-наслідкові зв'язки між мовою та суспільством. У період соціальних зрушень, як-от війна, поживаються словотвірні процеси, оскільки з'являються невідомі досі поняття чи переосмислюються вже знані реалії. Одним із продуктивних способів словотворення є лексико-семантичний, при якому змінюється лише план змісту лексеми. Ці зміни полягають у розщепленні значень, в актуалізації прихованих сем або ж у переосмисленні (метафоризації) усталеного потлумачення. Використання відомих у мові слів із новим значенням може зумовлюватися також необхідністю їхнього образного вживання, прагненням до більшої емоційності, виразності висловлювання. Тому частина слів змінює своє значення, набуваючи іронічного, лайливого, зневажливого забарвлення [1, с. 21].

За часів повномасштабного вторгнення виникла досить значна частина новотворів із виразним емоційно-експресивним забарвленням. Серед них виокремлюємо метафоризовані ойконіми – назви населених пунктів. У процесі метафоризації акцент зміщується на якісні ознаки, тобто характеристику, а не номінацію. Відбувається це через стійкі асоціації «місце – подія», що виникли через суспільний резонанс. Наприклад, лексема «*Маріуполь*» до початку повномасштабного вторгнення мала лише номінативну функцію – позначала поняття, позбавлене експресивно-стилістичного забарвлення. Після винищення міста окупаційними військами топонім «*Маріуполь*» набув додаткових конотацій з негативним емоційним забарвленням: «*страждання*», «*смерть*», «*руйнація*». Спостерігаємо процес конотонімізації, коли онімне значення набуває пояснювальної сили [2, с. 206]. Однак процесу деонімізації не відбувається, оскільки лексема продовжує вживатися як топонім, а її образна конотація має

спорадичний характер. Можна стверджувати, що емоційно-експресивний складник значення подібних топонімів не увійде до загальноновживаного словника та не спричинить процесу апелятивації. У майбутньому такі додаткові значення матимуть характер історизмів або ж узагалі зникнуть із ужитку.

У семантичній структурі конотоніма важливим є образний компонент, який дає емоційну оцінку об'єкта та транслює важливу для соціуму інформацію. Залежно від емоційно-експресивного забарвлення конотонімізованих топонімів можна виокремити дві групи метафоризованої лексики.

Першу групу становлять топоніми, які, перетворившись на символи, почали асоціюватися в мовців з героїзмом, незламністю, загальнолюдською трагедією:

✓ символи смерті, руйнації, жертвності, зневіри, насильства, але й надії (*Маріуполь, Буча, Бородянка, Макарів, Ізюм*);

✓ символи катастрофи (*Херсон, зокрема мікрорайон «Острів», Енергодар*);

✓ символи незламності (*Суми, Чернігів, Конотоп, Димер, Бахмут, Авдіївка, Піски, Попасна, Волноваха, Куп'янськ, Харків, Миколаїв, Чорнобаївка*).

Деякі топоніми утворили синонімічний ряд з апелятивами та іншими онімами, які також набули символічного значення на основі яскравих асоціацій. Наприклад, *Маріуполь – «Азовсталь», драмтеатр; Буча – рука з червоним манікюром; Бородянка – врятована кішка Шафа (Глорія), керамічний півник на вцілілій шафі; Макарів – кіт Фенікс; Чернігів – готель «Україна», пес Патрон; Ізюм – прапор України в банці; Харків – Північна Салтівка; Енергодар – ЗАЕС; Дніпро – фрукти у вазі; Ягідне – календар та список загиблих на стіні; Херсон – Каховська ГЕС, урятований пес, що обіймає ногу рятівника; Димер – зірвана дамба; Бахмут – фортеця; Чорнобаївна – Бермудський трикутник; Горенка – собака Боня в хустці; Генічеськ – соняшникове насіння в кишенях; Конотоп – відьми; Суми – тероборона тощо.*

Тож завдяки розтиражованості в ЗМІ, суспільному резонансові топоніми набувають символічного значення для мовців. Новотвір виникає на основі метафоризації, коли конотативний складник переважає денотативний. Онім перетворюється на образну символічну назву – конотонім. Більшість конотонімів, що виникли в період повномасштабного вторгнення, є позитивно маркованими. Однак з-поміж новотворів можна виокремити й такі, що мають глузливе емоційно-експресивне забарвлення. Наприклад, *фортеця Львів* уживається на позначення ухилинтів, далеких від війни людей, емігрантів. Назва виникла за аналогією до згерізованої *фортеці Бахмут*. Також зневажливе значення мають назви *батальйон Монако, батальйон Варшава* тощо. Мова йде про багатих людей, які емігрували під час війни та продовжують жити в розкошах за кордоном.

У негативно конотованих лексемах виразнішим є процес метонімії, коли замість назв груп людей використовують топонім, що з ними асоціюється. Тоді як у позитивно маркованих лексемах виразніших рис набуває символізація, спричинена асоціативними зв'язками, що виникають у багатьох мовців під впливом знакових подій.

Варто зауважити, що в шкільній практиці способи словотворення вивчають у 6-му класі та поглиблюють у 10-му (профільний рівень). Формування наскрізних компетентностей передбачає використання актуального матеріалу для практичних завдань, зокрема проєктів. Опираючись на викладений вище матеріал, запропонуйте учням та ученицям такі завдання:

- пояснити особливості лексико-семантичного способу словотворення на прикладі пар ойконімів. Наприклад, Бахмут як місто в Донецькій області – Бахмут як символ незламності з пісні Тараса Тополі «Фортеця Бахмут»;
- створити мистецький проєкт: дослідити пісні, артоб'єкти, світлини, присвячені різноманітним геолокаціям, які набули символічного значення;
- назвати ойконім, який асоціюється із запропонованими ілюстраціями, пояснити його символічне значення та механізм утворення, підібрати власний ілюстративний матеріал такого ґтибу.

*ілюстративний матеріал узято із загальнодоступних джерел

Отже, лексико-семантичний спосіб словотворення передбачає переосмислення значень уже відомих слів без зміни плану вираження. Ойконіми, не маючи емоційно-експресивного забавлення, слугують лише для номінацій, однак під впливом екстралінгвальних чинників конотативний компонент починає переважати денотативний. У результаті ойконім переходить у розряд конотонімів. Такий перехід ґрунтується на метафорі (метонімії), має зазвичай тимчасовий характер та не кодифікується в словнику. Після початку повномасштабного вторгнення низка власних географічних назв набула символічного значення

завдяки резонансним подіям, висвітленим у ЗМІ. Ці новотвори можна використати й у шкільній практиці під час вивчення розділів «Словотвір», «Стилістика» в старшій школі.

Література

1. Вільчинська Т. Вивчення особливостей лексико-семантичного способу словотворення у вузі. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Педагогіка. 1999. № 4. С. 20–22.

2. Лукаш Г. Амплітуда семантичного розширення власних назв // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Мовознавство. 2017. Вип. 1(27). С. 204–209.

3. Титаренко А. Лексико-семантичний спосіб продукування урбанонімів. *Філологічні студії* // *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 14. С. 117–123.